

Ірина Федорченко

Особливості національного характеру та ідентичності українських трудових мігрантів

В статті розглядаються особливості розвитку й трансформації національного характеру та ідентичності трудових мігрантів – громадян України.

In the article peculiarities of development and transformation of the National Character and Identity of Labour Migrants – the Ukrainian Citizens are analyzed.

Проблема своєрідності духовного обличчя народів та націй гостро стояла упродовж розвитку всієї історії філософської думки і мала найрізноманітніші способи вирішення. Дослідники намагалися не лише вичленити найбільш типові риси характеру того чи іншого народу, а й дати його суттєвий, філософський аналіз, окреслити грані можливих методологічних підходів до нього. Вони виокремили національний характер як філософську категорію, що охоплює сутність нації, відображає її своєрідність як суб'єкта історичної дії. В сучасній філософській думці аналіз соціальних, політичних, культурних аспектів формування національного характеру залишається актуальним.

Національний характер є найбільш стійким компонентом і основою психічного складу нації, він являє собою специфічну, історично утворену системну цілісність стійких різноманітних рис і властивостей, типових для даної національної спільноти, які надають цій спільноті якісної визначеності, що дає змогу відрізнити психологію однієї нації від інших. Національний характер не є вічною, незмінною субстанцією, він змінюється під впливом екологічних, історичних, соціокультурних, політичних факторів. Відносна стійкість рис національного характеру, незважаючи на змінність соціального середовища, пояснюється тим, що виникає певна інерційність завдяки міжпоколінній передачі колективного досвіду. Риси національного характеру найяскравіше виражаються у специфічних для даної національної спільноти формах поведінки та видах діяльності. Національний характер кожного народу формувалася протягом тривалого періоду його історичного розвитку під впливом певних домінуючих соціальних верств. Наприклад, в Україні основні риси національного характеру формували давньоруські дружинники, книжники, просвітники, козаки, братчики, релігійні діячі, борці за свободу й незалежність держави, селянство та національно-демократична інтелігенція.

Національний характер одного народу відрізняється від національного характеру іншого народу саме *структурою* своїх складових елементів, *мірою вираженості* тих чи інших рис і властивостей, специфікою зовнішнього прояву психічних процесів та станів, ієрархією та змістом етнопсихологічних та соціокультурних характеристик. Отже, національний характер – це *цілісна система* стійких і типових для даної спільноти рис та властивостей, які утворюють не просто суму чи сукупність характеристик, а *внутрішню зінтегровану єдність, системну цілісність* характеристик, які не тільки надають цій спільноті якісної визначеності, але й системно відображають специфіку культурно-історичного постулу даного народу.

В процесі формування національного характеру більшої європейських народів проявляються деякі загальні закономірності: базою для усталеного національного характеру конкретного народу є етнотипова поведінка його представників (сформована на етнічному етапі розвитку даної спільноти), а основою для формування такої етнотипової поведінки є функціонально-рольові якості людей

та специфічні способи їх взаємодії зі світом (сформовані на племінному етапі розвитку даної спільноти).

Комплексний підхід до вивчення проблеми національного характеру дозволив виділити *основні компоненти* українського національного характеру: 1) *інтелектуальний* (специфіка і вибірковість сприймання оточуючої дійсності, характер організації мислительної діяльності українців тощо); 2) *емоційний* (інтенсивність і специфіка прояву почуттів, міра вираженості емоційних станів українців); 3) *вольовий* (динаміка перебігу вольових процесів, стійкість вольового зусилля, наявність розвинутих суб'єктних рис, уміння регулювати власну активність тощо); 4) *мотиваційний* (своєрідність мотивації, ієрархії мотивів, домінування мотиваційно-сміслових сполучень тощо); 5) *комунікативний* (характер взаємодії, спілкування і взаємовідносин, типових для українців, основні комунікативні норми, специфіка жестів, міміки, пантоміміки, пара-лінгвістичної системи спілкування тощо); 6) *диспозиційний* (специфіка диспозицій, установок і рис, в яких виражається система ставлень людини до дійсності (до природи, культури, суспільства, до себе тощо)); 7) *поведінковий* (своєрідність поведінкових моделей, типових реакцій, стереотипів поведінки, вчинків тощо).

Українська історична та філософська думка у вирішенні питання національного характеру пройшли етапи розвитку від простого запитання «Які ми є?» і відповідного описування рис своєї вдачі, до запитань «Чому ми є саме такі?» та «Якими ми маємо бути?», і врешті-решт – до аналізу тих національно-культурних форм, які створюють «українську людину». Здійснення історіософського аналізу етнічної та політичної історії України та узагальнення багатьох українознавчих і етнопсихологічних досліджень дали змогу зробити висновок про головні історичні шари (нашарування), або складові національного характеру українців: 1) землеробська складова, 2) європейсько-цивілізаційна складова, 3) козацька складова; а також визначити основні риси цих трьох складових. Лише наявність усіх трьох основних складових національного характеру українців може забезпечити стабільність українського суспільства та його здатність протистояти зовнішнім деструктивним впливам і давати адекватні відповіді на «виклики часу».

Проведені нами (спільно з Т. Воропаєвою) емпіричні дослідження дозволили виявити основні риси національного характеру сучасних українців: працелюбність; доброзичливість; витривалість; патріотизм; толерантність; розсудливість; релігійність; товариськість; відповідальність; музикальність; волелюбність; заповзятість; національна гідність; поміркованість; почуття гумору; хазяйновитість; гостинність; чуйність; мужність; обережність; справедливість; гордість; скромність; наполегливість; сердечність; принциповість; самокритичність; щирість; відкритість; хитрість; емоційність; заздрісність; комунікабельність; стриманість; передбачливість; упертість; схильність до компромісів; заздрісність; жертвовність; прагматичність. Проведені дослідження також показали, що для сучасних українців властивий горизонтальний колективізм

(для якого характерні установки і норми м'якої, а не жорсткої статусної ієрархії у відносинах між людьми) [5].

Наше порівняльне емпіричне дослідження (яким керував Т. Воропаєва), присвячене вивченню характерних рис представників східного й західного українського зарубіжжя (в якому вивчались і представники української діаспори, і українські мігранти), розпочалося у 1993 році завдяки активному сприянню Леоніда Садовського та Оксани Міяковської-Радиш (м. Нью-Йорк). У даному дослідженні були використані стандартні етнопсихологічні методи. Загалом було обстежено 500 українців (група «У»), які мешкають в Україні, 500 представників східного українського зарубіжжя (група «СУ») та 500 представників західного українського зарубіжжя (група «ЗУ»).

Проведене дослідження показало, що українці, які мешкають на своїй Батьківщині, відрізняються від представників східної та західної діаспори за *рівнем розвитку деяких рис характеру*. Зокрема, *представники групи «У»* є більш поміркованими, співчутливими, сердечними, альтруїстичними, креативними, мають більш розвинуте почуття гумору й естетичне сприймання світу, але вони мають низький рівень домагань і середній рівень суб'єктності. *Представники групи «СУ»* є більш старанними, обачливими, чуйними, самокритичними, хитрими, схильними до компромісів, вони мають середній рівень домагань і низький рівень суб'єктності. *Представники групи «ЗУ»* є більш впевненими в собі, більш толерантними, працелюбними, наполегливими, цілеспрямованими, прагматичними, підприємливими, рефлексивними, експансивними, вони прагнуть до самоствердження й домінування, мають значний лідерський потенціал, високий рівень домагань і високий рівень суб'єктності.

Але від 67 % до 89 % досліджуваних з усіх трьох груп мають великий потяг до освіти, глибоку й недемонстративну релігійність, горизонтальний колективізм та інтернальний локус контролю (тобто більше схильні приписувати відповідальність за все, що відбувається, передусім собі, а не зовнішнім силам). Дуже погано, що громадяни України (які ніколи не були мігрантами) мають низький рівень домагань, нижчий рівень самореалізації, а також мають досить високий рівень фрустрованості (тобто неможливості задоволення багатьох суттєвих потреб та інтересів). Такий психологічний стан українців, що живуть в Україні, є доволі загрозливим для існування і розвитку української незалежної держави. Адже основні характерологічні риси українських громадян суттєво відрізняються від якостей раціональних, самодостатніх, впевнених в собі, сміливих, незалежних, прагматичних, підприємливих і прагнучих до успіху представників західної української діаспори. Ці негативні риси українських громадян можна узагальнити таким чином: загальна невіра у власні сили, слабке усвідомлення себе як активного учасника і суб'єкта соціально-економічних та суспільно-політичних перетворень, відсутність рис, які зумовлюють формування колективної суб'єктності (тобто здатності спільноти до автономності, ініціативності, до самостійного вибору, до самодетермінації власного життя, здатності колективно захищати спільні інтереси, протистояти обставинам і бути джерелом власної активності).

Таким чином, проведене дослідження показало, що українські громадяни суттєво відрізняються від представників західного українського зарубіжжя передусім недостатньо розвинутою суб'єктністю, а оскільки розвинута суб'єктність (як на індивідуальному, так і на груповому рівні) репрезентує вищий рівень активності, цілісності, автономності і самоор-

ганізованості, а також перехід від «спонтанно-реактивного» способу існування до «рефлексивно-відповідального», то можна висунути припущення про наявність цілої системи спеціального культивування у громадян України якостей підлеглого народу, оскільки той час, що пройшов від 24 серпня 1991 року можна було плідно використати для того, щоб сформувані у громадян України розвинену колективну суб'єктність, яка є важливою передумовою і націєтворення, і розвитку громадянського суспільства, а також для того, щоб українці стали справжнім суб'єктом історичного процесу [3].

Етнічна і національна ідентичність українських мігрантів вивчалась нами під керівництвом Т. Воропаєвої у межах кількох наукових проектів Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка («Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти» [2, 127–134]; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти» [4, 24–53] та ін.). В цих проектах було досліджено статеву (або гендерну) ідентичність, особистісну; вікову; сімейну; соціально-професійну; майнову; релігійну; етнічну; метаєтнічну; місцеву (локальну); регіональну; національну (або громадянсько-політичну); європейську (або континентальну); планетарну (або загальнолюдську) та пострадянську ідентичність громадян України різних регіонів та представників східної і західної діаспори, а також українських трудових мігрантів.

Проведене дослідження показало, що ідентичність українців проявляється на різних рівнях інтенсивності – етнічна індиферентність, гіпоідентичність, нормальна ідентичність, гіперідентичність; що для етнічних українців властиві *чотири типи етнічної ідентичності* (за типологією Беррі): а) *моноетнічна* ідентичність з власною етнічною групою (група «ЗУ» – 87 %, група «СУ» – 51 %, група «У» – 62 %); б) *змінена* ідентичність, що постала на основі самоідентифікації з чужою етнічною групою (група «ЗУ» – 3 %, група «СУ» – 26 %, група «У» – 10 %); в) *біетнічна* ідентичність (група «ЗУ» – 8 %, група «СУ» – 15 %, група «У» – 22 %); г) *маргінальна* етнічна ідентичність (група «ЗУ» – 2 %, група «СУ» – 8 %, група «У» – 6 %).

Порівняльний аналіз цих трьох груп показав, що громадяни України (група «У») та представники західного зарубіжжя (група «ЗУ») становлять більш однорідну спільноту, ніж представники східного зарубіжжя (група «СУ»), що ідентифікаційні пріоритети українців східного зарубіжжя є більш нестабільними; що українці західного зарубіжжя (група «ЗУ») є більш змобілізованими, ніж українці, що увійшли у групи «СУ» і «У».

Необхідно зазначити, що типовою самоідентифікаційною формулою для осіб із зміненою ідентичністю є наступна: «ближчими для мене є росіяни». При цьому чужа етнічна група розцінюється як така, що має вищий економічний і соціальний статус, ніж власна. Цей феномен пояснюється бажанням індивіда інтегруватися в домінуючу групу і таким чином здобути позитивний соціальний статус. Особи з біетнічною ідентичністю, як правило, є компетентними в обох культурах і однаково добре володіють обома мовами, часто вони виступають посередниками між цими культурами. Маргінали, як правило, балансують на межі між двома культурами, переживають дискомфортні почуття, заявляють, що знають лише одну мову (хоча насправді користуються «суржигом»), вони не включені повністю в жодну культуру,

є дезорганізованими, неадаптованими, агресивними, часто переживають внутрішньо-особистісні конфлікти [1, 193–196].

Отже, значний соціально-психологічний, культурно-історичний та суспільно-політичний потенціал спільної української ідентичності та українського національного характеру (за умов обов'язкового відновлення тих рис, які були деформовані російською та радянською імперіями) дозволяє їм стати важливим чинником державотворення, національного відродження і самоствердження української нації.

1. *Воропаєва Т. С.* Самоідентифікація українців и русских на юге России и Украины: комплексный анализ / Т. С. Воропаева // Юг России и Украины

в прошлом и настоящем: история, экономика, культура. – Белгород: БелГУ, 2009. – С. 193–196. 2. *Воропаєва Т.* Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження / Т. Воропаєва, В. Піскун // Українознавство. Календар-щорічник – 2004. – К., 2003. – С. 127–134. 3. *Воропаєва Т.* Українська діаспора та громадяни України: етнопсихологічні особливості / Т. Воропаєва, С. Іванченко, О. Садовська // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. – К., 2004. – С. 144–153. 4. *Сергійчук В.* Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти / В. Сергійчук, Т. Воропаєва, В. Піскун // Фундаментальні орієнтири науки. – К., 2005. – С. 24–53. 5. *Федорченко І. М.* Український національний характер як чинник державотворення [Текст]: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філософських наук. Спец. 09.00.12 – українознавство / І. М. Федорченко; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 20 с.